

- нарис за матеріалами Перемишльської землі) / В. О. Пірко. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2006. – 192 с.
4. Там само. – С. 152–153.
5. Пірко В. О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI–XVIII ст. / В. О. Пірко. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – С. 183.
6. Пірко В. О. Соляні промисли Донеччини в XVII–XVIII ст. (Історико-економічний нарис і уривки з джерел) / В. О. Пірко, М. В. Литвиновська. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. – 136 с.
7. Пірко В. О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI–XVIII ст. – С. 182–184.
8. Пірко В. О. Заселення Донеччини у XVI–XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки з джерел). – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – 180 с.
9. Там само. – С. 98–101.
10. Пірко В. О. З приводу дискусії про час заснування деяких міст Донеччини / В. О. Пірко // Історія України. Зб. ст. – К.: Наук. думка, 1999. – Т. 7; Пірко В. О. Найдавніші міста Донеччини (міфи і реальність) / В. О. Пірко // Схід. – 2004. – вересень. – С. 19–22; Пірко В. О. Міста Донеччини в XVII–XVIII ст. / В. О. Пірко // Нові сторінки в історії Донбасу. – Донецьк, 1998. – Кн. 6. – С. 5–20.
11. Пірко В. О. Заселення Донеччини у XVI–XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки з джерел). – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – 180 с.
12. Почесний краєзнавець Донеччини (Інтерв'ю з приводу) / В. Білецький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=19912>
13. Там само.

УДК 94 (477): 929 Стуканов Є. М.

Стуканов Є. М. (1931–2012 рр.): життя, діяльність, творчість (до 85-ї річниці від дня народження)

ЮЛІЯ СТУКАНОВА

(Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «ДДПУ»)

Суспільно-політичні реалії на Сході України стали причиною вимушеного переміщення вищих навчальних закладів Донецького регіону вглиб країни. Переміщені виші опинились у новому соціально-культурному просторі, відірваному від соціально-культурної реальності полишених міст. Вивчення історії і традицій вишу є запорукою збереження неповторного «обличчя» кожного переміщеного вишу.

У цьому контексті актуальною постає активізація вивчення історії кожного конкретного вишу, його традицій, наукових шкіл, внесок його науковців, педа-

гогів, очільників у наукову й освітню сферу, ефективну діяльність університету. Одним із напрямів у рамках історії вишу-переселення є дослідження життя і діяльності представників науково-викладацького складу. Подібний напрям є перспективним також у контексті таких методологічних підходів, як мікроісторія, соціально-історична антропологія, усна історія, біографічні дослідження, історія окремого випадку (case study), ментальна картографія.

Здійснене дослідження життєвого шляху, професійної – науково-педагогічної – і творчої діяльності історика-архівіста, викладача Донецького національного університету Євгена Миколайовича Стуканова (1931–2012 рр.). Розглянуті такі аспекти проблеми, як-от: біографія Є. М. Стуканова, його професійна діяльність як вченого-архівіста і викладача у сфері архівознавства, а також творча діяльність як самодіяльного музиканта, композитора і поета, аматора-електронщика.

На онові джерел офіційного і особового походження показано, що у життєвому шляху Є. М. Стуканова однаково важливу роль відігравали обидва вказані вектори його діяльності. В якості історика-архівіста Є. М. Стуканов у певні роки очолював Державний архів Донецької області, був співробітником обласного партійного архіву, працював викладачем спеціальних історичних дисциплін у Донецькому державному (з 2000 р. – національному) університеті (протягом 1969–2003 рр.), був упорядником збірників документів, автором кандидатської дисертації і наукових робіт, присвячених проблемі інтернаціональних (у значенні міжнародних, міжнаціональних) комунікацій трудящих Донецького регіону, а також автором і співавтором навчальних посібників. Його професійна діяльність доповнювалась журналістською складовою. Він був автором статей і нотаток у періодичному друці, автором і ведучим циклу історичних передач на обласному радіо і телебаченні. Що стосується творчої діяльності, аматорської за характером, Є. М. Стуканов виступив у ролі поета (був автором віршів (інтимна лірика), поем, роману у віршах), самодіяльного музиканта і композитора (виконував партію домри-прима в ансамблі народних інструментів на рубежі 1940-50-х рр., входив до Об'єднання самодіяльних композиторів Донбасу, починаючи з 1962 р.), музиканта та інженера-електронщика (відтворив за схемою електромузичний інструмент терменвокс).

На базі вивчених та проаналізованих джерел, а також особистих роздумів автора як свідка (родинні зв'язки) зроблено припущення про те, що в аспекті ціннісного самосрийняття власного життя у Є. М. Стуканова у період юності переважав другий (творчий, аматорський) вектор діяльності, у період молодості і зрілості обидва вектори в цілому урівноважували один одного, тоді як у пізньому зрілому віці все більш переважав перший (професійний, науково-педагогічний) вектор. Також висловлене припущення, що в психобіографії Є. М. Стуканова творчий вектор відповідав його індивідуальній, внутрішній (трансцендентальній) самоідентифікації, тобто його вищій самості, а професійний – його соціальній (соціально-професійній) самоідентифікації.

Ключові слова: історик-архівіст, викладач ДонНУ (ДонДУ), самодіяльний композитор і поет, індивідуальна і соціальна самоідентифікація.

Stukanov Y. M. (1931–2012): life, activity, creativity (dedicated to the 85th birth anniversary)

JLIJA STUKANOVA
(*Horlivka Institute for Foreign Languages HSEE
Donbass State Pedagogical University*)

The socio-political realities in the East of Ukraine became the reason of the forced displacement of higher educational institutions of the Donetsk region inland. The displaced universities turned out to be in a new socio-cultural environment, which was detached from the socio-cultural reality of an abandoned city. The study of the history and traditions of a University is the key to preserving the unique "look" of each displaced University.

In this context, it is important to revitalize the study of the history of each University, its traditions, scientific schools, the contribution of scientists, educators, leaders to science, education, and the effective operation of the University. One of the areas in the framework of the history of the University-migrant is a study of the life and activities of the representatives of scientific and teaching staff. This direction is perspective also in the context of such methodological approaches as micro-history, social and historical anthropology, oral history, a biographical research, the single case history (case study), and mental cartography.

Carried out the research of the life path, professional – scientific and pedagogical – as well as the creative activity of the historian-archivist and the lecturer of Donetsk National University Yevhen Mukolajovuch Stukanov (1931–2012). Considered such aspects of the problem as the biography of E.M. Stukanov, his professional activity as a scientist-archivist and a lecturer in the field of archival science, and his creative activity as an amateur musician, composer, poet, and an amateur electronics engineer.

On the basis of the sources of both official and personal origin is shown that in the life of E. M. Stukanov an equally important role was played by these two vectors of his activities. In certain years E. M. Stukanov as a historian-archivist headed the State Archives of Donetsk Oblast, was a staff member of the Regional Party Archive. During 1969–2003 he worked as a lecturer of Special Historical Disciplines at Donetsk State (since 2000 – National) University, was a compiler of collections of documents, the author of a PhD thesis and scientific papers on the issue of international communications of workers in Donetsk Region, as well as the author and co-author of textbooks. His professional activities were supplemented with a journalistic component. He was the author of articles and notes in periodicals, the author and presenter of the historical cycle of programs on the regional radio and television. As for his creative activity, which was an amateur one by its nature, E. M. Stukanov was a poet (the author of intimate lyrics, poems, and a novel in verse), an amateur musician and composer (he played the domra-prima in the ensemble of folk instruments at the turn of the 1940s–50s, since 1962 he was the member of the Union of Amateur Composers of Donbas), a musician and electronics

engineer (he recreated the electronic musical instrument theremin according to the scheme).

Based on the study and the analysis of the sources and personal reflections of the author as a witness and relative, the assumption is made that the value aspect of self-perception of his own life in E. M. Stukanov's adolescence dominated the second (creative, amateur) vector of his activities. In the period of his youth and maturity both vectors generally balanced each other, whereas in late middle years and ripe old age the first (professional, scientific and pedagogical) vector increasingly dominated. Also suggested that in E. M. Stukanov's psychobiography the creative vector corresponded to his individual, internal (transcendental) identity, i.e. his higher selfhood while the professional one – to his social (socio-professional) identity.

Key words: historian, archivist, lecturer DonNU (DonSU), amateur composer, poet, individual and social identity.

Суспільно-політичні реалії на Сході України стали причиною вимушеного переміщення багатьох підприємств і установ Донецького регіону у межах краю, а також і вглиб країни. Це стосується також вищих навчальних закладів. Переміщені виші опинились у новому соціально-культурному просторі, відірваному від соціально-культурних реалій полишених міст. Окрім того, відбулося тимчасове скорочення і поступова часткова зміна науково-викладацького складу. Ці та інші фактори дозволяють стверджувати, що виші-переселенці водночас є аутентичними носіями власних напрацьованих традицій та історії, набутих упродовж десятиріччя неповторного «обличчя»; і, в той же час, певною мірою вони є спадкоємцями тих «себе», якими були в умовах функціонування до переміщення. У нових соціально-культурних реаліях об'єктивно відбуваються мимовільні модифікації і новації «обличчя» вишів-переселенців, певні сутнісні зміни. У той же час утримання рівноваги між новаціями і традиціями є запорукою збереження неповторного «обличчя» кожного переміщеного вишу, захисту

від «розмивання» і «розчинення» його традицій і цінностей, збереження специфічної ідентичності його науково-педагогічного складу як носіїв і трансляторів цих традицій і цінностей.

Ще одним аспектом проблеми вишів, які ведуть своє походження з тимчасово окупованої території, є розкол на офіційно визнані переміщені і ті, що залишилися на окупованій території і офіційно є нелегальними. Ця обставина вже зараз дозволяє припустити болісність процесу вирішення проблеми «загоєння ран» у майбутньому у процесі повернення нині непідконтрольних територій.

У цьому контексті одним з «містків», що його можна перекинути від теперішнього [часу функціонування] вишу-переселенця з його новими просторовими і соціально-політичними умовами у його минуле, тісно прив'язане до вимушено залишеної території, – може стати активізація вивчення історії кожного конкретного вишу, його традицій, наукових шкіл, внесок його науковців, педагогів, очільників у наукову і освітню сферу, ефективну діяльність університету. Подібні дослідження мог-

ли б сприяти збереженню і, почасти, реконструкції специфічної самоідентифікації працівників конкретного вишу, відповідно, збереженню і побудові духовно-психологічної атмосфери, у просторі якої формується студентство. Так само, можна припустити, що подібні студії могли б сприяти примиренню носіїв різних (часом протилежних) соціально-політичних поглядів і настроїв під час повернення окупованих територій у географічний і, не менш важливо, ментальний простір України.

Одним із напрямів у рамках історії вишу-переселенця є дослідження життя і діяльності представників науково-викладацького складу. Подібні студії є перспективними й у контексті таких методологічних підходів, як мікроісторія, соціально-історична антропологія, усна історія, біографічні дослідження, історія окремого випадку (case study), ментальна картографія.

Метою цієї роботи є дослідження життєвого шляху, професійної (науково-педагогічної) і творчої діяльності історика-архівіста, викладача Донецького державного (з 2000 р. – національного) університету у 1969–2003 рр. Євгена Миколайовича Стуканова (1931–2012 рр.). Історіографія означеної проблематики наразі обмежується довідковими матеріалами про його біографією: нарисом у ювілейному збірнику, присвяченому 45-річчю створення кафедри джерелознавства, архівознавства, археології і методики викладання історії ДонНУ, заміткою у сімейній поетичній збірці «Ливни в саду» (Донецьк, 2001) і статтею у довідково-біографічному збірнику «Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Шляхами успіху», том IV (Київ,

2010) [1]. Зважаючи на те, що авторці роботи відомо, що останні два джерела інформації для вказаних видань були написані особисто Є. М. Стукановим [2], слід визнати, що за характером вони де-факто є автобіографічними, тобто є історичними джерелами. Окрім того, короткі відомості про музичну творчість Є. М. Стуканова містяться у тезах авторки, присвячених історії Донецького об'єднання самодіяльних композиторів у 1950–1960-ті рр. [3]. Історіографічний інтерес становить також бібліографія публікацій Є. М. Стуканова.

У пропонованому дослідженні розглянуто наступні питання вищезначеної теми: біографія Є. М. Стуканова, його професійна діяльність як науковця-архівіста і викладача у сфері архівознавства, журналіста, а також творча діяльність як самодіяльного поета, музиканта і композитора, аматора-електронщика.

Джерельну базу роботи складають джерела офіційного та особистого походження, довідкові матеріали, художні твори. Головним чином, робота базується на матеріалах другої групи, до якої входять: інтерв'ю з Є. М. Стукановим про його життя (взяте авторкою 2008 р., за обсягом переважає інформація про періоди дитинства, юності, молодості), автобіографія Є. М. Стуканова (опублікована як біографія у вказаному вище довідково-біографічному збірнику), листування, спогади авторки статті як свідка подій і безпосереднього слухача розповідей Є. М. Стуканова (авторка за родинними зв'язками є його онукою), спогади рідних Є. М. Стуканова (сина Р. Є. Стуканова, сестри Е. М. Марчевскої) [4]. Документи

першої групи джерел включають копії особистих документів, наукові праці Є. М. Стуканова. Художні твори включають вищезгадану поетичну збірку «Ливни в саду», а також машинописні поетичні твори, що зберігаються у сімейному архіві.

Переважання у джерельній базі дослідження усної історичних джерел обумовило те, що частина важливих дат, фактів, подій, назв, пов'язаних із біографією Є. М. Стуканова, наразі вказуються без належної деталізації.

Необхідно підкреслити специфіку джерельної бази дослідження: вагому її частину складають спогади авторки про незаплановані бесіди з Є. М. Стукановим, а також інформація, що є комплексом її знань, вражень, інтуїтивних здогадок, адже вона занурена у контекст родини Стуканових. Отже, авторка дослідження є водночас творцем усної історичного джерела, на якому ґрунтується її власне дослідження. Авторка усвідомлює, що її родинні зв'язки з Євгеном Миколайовичем могли неусвідомлено заважати неупередженому висвітленню історії його життя, і прагнула мінімізувати вказані ризики. Водночас, ці обставини наближають роботу до результатів польового дослідження соціального антрополога, дають змогу досліднику пізнати об'єкт дослідження зсередини, володіти інформацією, прихованою від стороннього спостерігача.

Специфіка використаних джерел визначила методологічні засади дослідження. Автобіографічні дані, спогади й інтерв'ю є основою біографічного методу (методологія життєвих історій), усної історії, соціально-історичної антропології. Була застосована методика роботи у рамках цих підходів. Зокрема, у центрі уваги на-

званих підходів – суб'єктивний досвід, поведінка, мотиви і дії людини; врахування взаємозв'язку індивідуальної історії життя та історії соціуму; розгляд біографій як кінцеве число варіантів активності акторів повсякденності, які утворюють працюючий соціокультурний набір відповідних процесів [5].

Також у розвідці була зроблена спроба застосувати такий підхід, як ментальне картографування, а саме його різновид – побудова ментальної мапи особистості [6]. Так, І. Колесник зауважує, що історик може використовувати ментальну мапу особистості як інструмент конструювання інтелектуальної, типової, фактичної та ідеальної біографії, психобіографії, професійної, сімейної біографії людини. Картографування особистості дослідниця пропонує уявити у вигляді схеми з чотирма гілками: місця, артефакти, події, люди [7]. Пропоноване дослідження здійснене на перетині історії, соціології, психології.

Вивчення біографії Є. М. Стуканова дозволяє виокремити два основні напрямки його діяльності – науковий і творчий. Слід підкреслити, що у соціальному вимірі значимою передусім є його професійна діяльність як науковця, викладача, журналіста. Його творча діяльність носила самодіяльний характер і мала вузький соціальний вплив. Разом із тим, в індивідуальному, суб'єктивному вимірі особистого життя Євгена Миколайовича обидва вектори діяльності були такими, що уособлювали смисл його життя. Зокрема, австрійський психолог і психотерапевт, дослідник психології особистості В. Франкл наполягав на виключному значенні віднаходження

смислу життя для людини, серед його трьох категорій називав «цінності творення» і «цінності переживання» [8].

Євген Миколайович Стуканов народився 28 квітня 1931 р. у м. Сталіно (з 1961 р. – Донецьк) [9]. Походив з родини учителів. Батько – Микола Никифорович – працював учителем хімії та біології, у довоєнні роки обіймав посаду директора середньої школи № 55 м. Сталіно (Донецька), у післявоєнні – завуча школи № 60. Мати – Анна Василівна – працювала учителем російської мови і літератури (у післявоєнні роки – у середній школі № 72) [10].

Походження Є. М. Стуканова мало вагомий вплив на його особистісне становлення і схильності. Батько був українець за національністю. У родині побутував сімейний переказ (він набув фольклорних рис у процесі усного переповідання протягом поколінь), боцімто Стуканови ведуть родовід від нащадків гетьмана П. Дорошенка [11]. Хоча документальних підтверджень цьому не було знайдено [12], проте родинний переказ мав значний вплив на самоідентифікацію особистості Є. М. Стуканова. По батьківській лінії Євген Миколайович також успадкував творчі здібності. Микола Стуканов грав на гітарі, співав і малював олією на полотні (збереглися портрети синів Євгена і Віталія, написаних батьком, він виконував також пейзажі, копії портретів) [13]. Мати, уроджена Ягмурова, була гречанкою за національністю. Євген Миколайович володів грецько-татарською мовою і за нагоди спілкувався нею з матір'ю [14]. Література і мистецтво посідали важливе місце в індивідуальній і соціальній біографії усіх чле-

нів родини і значною мірою визначили світовідчуття, світо- і самосприйняття Є. М. Стуканова [15].

Характеризуючи світогляд, суспільно-політичні і релігійні погляди родини, варто відзначити, що Микола Стуканов, повноліття якого припало на середину 1920-х рр., розділяв комуністичні ідеї (принаймні, теоретичні положення) і, обіймаючи посаду директора школи, був членом Компартії; сповідував атеїстичні погляди. Сімейне середовище заклало ґрунт для формування світоглядних переконань Є. М. Стуканова, який в цілому був лояльним до радянської влади, протягом життя позиціонував себе як атеїст [16].

Про дитячі роки Є. М. Стуканова маємо обмежену інформацію. Відомо, що під час наступу нацистсько-німецьких військ на Донбас родина зробила спробу евакуюватись (за інформацією родича – інженера одного заводу, що підлягав евакуації, вантажний поїзд, що вивозив обладнання підприємства, мусив від'їжджати у тил країни ранком, родина Стуканових намагалась дістатися залізничної станції на возі, однак, у зв'язку з воєнною обстановкою поїзд покинув станцію уночі [17]). Коли евакуюватись не вдалося, родина переїхала до грецького с. Комар Донецької області, батьківщини матері Євгена Стуканова – Анни, та мешкала на окупованій території.

За спогадами Євгена Миколайовича, у роки нацистської окупації у будинку родини (приватний сектор у с. Комар) перебував німецький військовослужбовець. Можна припустити, що з цими днями пов'язані рядки поеми Віталія Стуканова: «Взрослые, прячься от нас, как дети, / читают «Правду» при тусклом свете, / све-

жую радістю, но не числом» [18]. У воєнні роки Є. М. Стуканов переніс вірусне захворювання, яке на все життя залишило наслідки для фізичного здоров'я, що виразилось у обмежених можливостях пересування і моторики рук [19]. Отже, усе подальше життя Євген Стуканов був змушений переборювати фактор обмежених фізичних можливостей. Варто зауважити, що у дорослому віці він (не цілеспрямовано, а опосередковано) своєю активною життєвою позицією демонстрував сприйняття себе (у тому числі й фізично) як повноцінної особистості [20].

У повоєнні роки родина Є. М. Стуканова повернулася до м. Сталіно (колишній будинок було зруйновано, вони переселились у будинок по вул. Калініна, приватний сектор), його батьки поновилися на посаді вчителів. У старших класах проявились два основні напрями зацікавленість Євгена Стуканова, які він проріс протягом життя, якщо не брати до уваги його майбутнього фаху: це, по-перше, схильність до музики та, по-друге, до електроніки і винахідництва (він називав це захоплення «радіолюбительством», «радіоділом») [21].

Щодо першого напрямку, слід зазначити, що Євген Стуканов самостійно опанував гру на домрі (можливо, тоді ж навчився грати й на фортепіано) [22]. Окрім того, він знав і виконував кілька арій з італійських опер (партії для тенора). За свідченням самого Євгена Миколайовича, його голос у юності і молоді роки можна визначити як лірико-драматичний тенор [23]. В цей період він також почав писати перші вірші.

Щодо другого напрямку, Є. М. Стуканов випишував радянсь-

кий журнал «Радіо», за яким складав наведені у ньому електронні схеми, вивчав іншу літературу. У одній з брошур Євген Стуканов прочитав статтю, присвячену електромузичному інструменту радянського винахідника Льва Термена – так званому терменвоксу (видобування звуків здійснювалося рухами, аналогічно диригентським, на відстані від інструменту). Це визначило мету-мрію Євгена Миколайовича, досягнення якої розтягнулося на кілька десятиліть: самостійно відтворити терменвокс [24].

У 1949 р. Є. М. Стуканов закінчив середню школу № 55 і того ж року вступив до Київського державного (сьогодні – національного) університету ім. Т. Г. Шевченка, обравши навчання на історичному факультеті за спеціальністю «архівознавство». У 1954 р. він закінчив університет і одержав диплом з відзнакою [25]. У роки навчання Є. М. Стуканов мешкав у гуртожитку.

Київський відрізок життя юного Євгена Стуканова, пов'язаний зі студентськими роками, можна назвати періодом, коли він мав найбільше часу для розкриття схильностей до заняття музичним мистецтвом. Вочевидь, це пояснюється, по-перше, психологічними (прагнення самопізнання і самореалізації) і фізичними особливостями періоду юності (у юні і молоді роки Євген Стуканов, незважаючи на обмежені фізичні можливості, мав досить добре здоров'я, що, вірогідно, у доповненні з оптимістичною психологічною установкою дозволяло вести доволі активний навіть для фізично здорової «пересічної» людини спосіб життя [26]); по-друге, життя Є. М. Стуканова ще не було обтяжене родинними обов'язками, що вивільнювало час для творчості.

Протягом навчання в університеті Євген Стуканов був учасником університетського ансамблю народних інструментів, граючи партію домри-прими (а часом, вірогідно, й партію цимбал [27]), у складі ансамблю брав участь у концертах столичних палаців культури. Тоді ж він регулярно відвідував філармонічні концерти й оперні спектаклі, знайомився зі спадщиною української та світової музичної культури [28]. Наукові інтереси майбутнього історика-архівіста також оберталися навколо цієї сфери: його дипломна робота була присвячена історії розвитку російської музичної культури (рукопис зберігається у родинному архіві) [29]. А у листі молодшого брата Віталія, учня десятого класу, до Євгена від 26 лютого 1953 р. стосовно музики можна прочитати: «Теперь о смысле нашей жизни, вернее, жизней...» [30].

Серед смислоутворюючих артефактів цього періоду, поряд із усіма складовими навчального процесу, можна назвати музичний інструмент – домру. Це був не просто фізичний предмет, з якими були пов'язані значні проміжки часу, заповнені репетиціями і виступами. Домра відіграла важливе духовне, символічне значення. Не випадково вже у зрілому віці ліричний герой вірша Євгена Стуканова звертається до домри як одухотвореного предмета, об'єкту своєї сповіді: «Прости, меня, фортепиано, / и домрачка моя, прости, / Что очень редко, да и странно, / Меня приводят к вам пути...», « /.../ вспоминаю вас тогда, / Когда уж слишком в сердце пусто / И надо мной висит беда» [31]. Можна припустити, що світовідчуття в аспекті значимості музики в ієрархії духовних цінностей у братів Євгена і Віталія Стуканових

було подібним. Музика у житті атеїстично вихованих братів виходила на межу трансцендентальності, голосу сумління, вищого судії, мірила речей [32].

Розглядаючи такий аспект, як значимі люди в юнацькі роки Євгена Стуканова, які мали важливий вплив на розвиток і формування його особистості, слід назвати фахівця у галузі історичного краєзнавства, джерелознавства, архівознавства, завідувача кафедри архівознавства, його наукового керівника В. І. Стрельського [33]. В'ячеслав Стрельський неформально підійшов до керівництва дипломною роботою студента, сприяв розкриттю його позанавчальних інтересів у площині навчального процесу, не нав'язував ідеологічно схвалених тем. Необхідно підкреслити, що історія культури на шкалі ідеологічно рекомендованих тем знаходилась серед найменш пріоритетних. Можна припустити, що викладач і студент відчували спорідненість у схильності до мистецтва. Є. М. Стуканов надавав значення факту, що В. І. Стрельський займався творчою діяльністю (аматорського рівня). Також Є. М. Стуканов відзначав внесок у своє становлення як фахівця викладачів історичного факультету КНУ А. К. Буцика, В. Н. Котова, Л. М. Славина [34].

Спроби реконструювати суспільно-політичні погляди і світоглядні переконання юного Є. Стуканова дозволяють висловити припущення, що мало місце поєднання романтизованих патріотичних почуттів до Радянського Союзу і критичного ставлення до радянської дійсності. Зокрема, на висновок про громадянську позицію Є. Стуканова вказує вірш громадсько-патріотичного звучання, що був

написаний у студентські роки (записаний у тонкому зошиті рукою автора) [35]. Родинне оточення, без сумніву, мало відігравати у цьому плані певну роль, що доповнювалося радянською пропагандою. У студентські роки Євген Миколайович продовжував писати поетичні твори [36].

З іншого боку, незважаючи на те, що навчання у виші збіглося у часі з періодом панування тоталітарного режиму й ідеологічного контролю у сфері освіти і науки, викладачам Київського університету вдавалось, за свідченням Є. М. Стуканова, залишаючись у рамках «правил гри», езоповою мовою плекати критичне мислення вихованців, у тому числі й щодо суспільно-політичної ситуації в країні [37]. На нашу думку, визнання Є. М. Стукановим подібного факту мусить говорити про те, що й сам Євген Миколайович був схильний до критичного осмислення оточуючої дійсності. Цей висновок можна доповнити ще одним опосередкованим аргументом. Сумнівно, щоб молодший брат Віталій звертався до Євгена Стуканова у згадуваному вище листі (підкреслимо, від 26 лютого 1953 р., коли Й. Сталін ще був живий) зі скептичними рядками стосовно ідеологічних пісенних творів («К нашему музыканту почти не хожу: В марте состоится ... смотр самодеятельности школ. Он хочет, кажется, «отоварить» меня. Собирается дать на разучивание «Кантату о Сталине» и «Колгоспный вальс»») [38], якби не був упевнений у тому, що не зустрине осуду.

Після закінчення університету у 1954 р. Є. М. Стуканов повернувся до м. Сталіно і був призначений науковим співробітником Сталінського державного архіву УМВС УРСР (ни-

ні – Державний архів Донецької області). Через кілька місяців він, як архівіст за фахом, був переведений на посаду начальника архіву, де працював до 1959 р. [39]. За ці роки за його активної участі співробітниками архіву було підготовлено і опубліковано кілька збірників документів [40]. Збірники були тематично присвячені і приурочені до річниць революції 1905–1907 рр. і так званої Жовтневої революції 1917 р. [41].

У Сталінському державному архіві Є. М. Стуканов зустрів свою майбутню дружину, Стуканову (Шустіну) Софію Львівну (Левіковну, 1933–2015 рр.), за фахом – учителя англійської мови, з якою одружився 1958 р. У 1959 р. у подружжя народився син Ростислав [42]. Душевний стан Євгена Миколайовича у період очікування народження сина відображений у поетичних рядках: «Пройдет немногим меньше года, / И в час предутренней зари / Извечно юная природа / Тебе наследство подарит /.../ Наш новый год надежд и счастья...» (датовано 31 грудня 1958 – 1 січня 1959 рр.) [43]. (Подружжя мешкало у будинку по вул. Р. Люксембург, через кілька років одержало квартиру по Театральному проспекту.)

У 1959 р. Є. М. Стуканов обійняв посаду наукового співробітника Донецького облпартархіву (нині 2-й корпус Державного архіву Донецької області). Нова посада обумовила вступ того ж року до лав КПРС [44]. Робота у партійному архіві також супроводжувалася розробкою наукових тем (інтернаціональні зв'язки робітників Донбасу, питання з історії партизанського руху на Донеччині) [45], участю у виданні збірників документів [46]. Збірники документів «Подлинные человеческие докумен-

ты» (Донецьк, 1960) і «Донбас-Кузбасс» (Донецьк, 1964) Є. М. Стуканов суб'єктивно визначав як одні зі своїх найвагоміших публікацій [47]. У партійному архіві Є. М. Стуканов працював до 1966 року [48]. За час роботи у облпартархіві у подружжя Євгена і Софії Стуканових народився другий син – Олександр (1963 р.) [49].

Слід зауважити, що зі вказаного місця роботи Євген Миколайович де-факто пішов не з власного бажання. Разом із тим, причини подібних обставин звільнення авторці достеменно невідомі. У пам'яті авторки зафіксована історія про те, що місцевому парткерівництву нібито став відомий прихований Є. М. Стукановим факт з родинної біографії, який лягав «плямою» на його особисту біографію і став на перешкоді подальшій роботі у партійному архіві. У 1967–1969 рр. він обіймав посаду редактора (цензора) Донецького обласного управління зі збереження державних таємниць у друкованих виданнях [50].

Наприкінці 1950-х – у 1960-ті рр. на Донеччині відбувався розвиток місцевого телебачення. Репертуар телевізійних програм складався також з передач науково-популярної тематики. Зокрема, Є. М. Стуканов як працівник архіву неодноразово запрошувався на радіо і телебачення, де готував цикли історичних передач. Трансляція у ті роки велася у прямому ефірі. Син Р. Є. Стуканов згадував, що родина ходила до сусідів, які мали телевізор, для перегляду телетрансляцій [51]. Були створені два цикли телепередач, що базувались на документах обласних архівів: перший був приурочений до 40-річчя Жовтневої революції 1917 року, другий висвітлював питання історії

Компартії Донецької області. Окрім того, Є. М. Стуканов регулярно виступав у якості кореспондента місцевої преси [52].

Поряд із професійною діяльністю, Є. М. Стуканов, повернувшись у м. Сталіно (Донецьк), продовжив самодіяльну творчу роботу. Так, у 1962 р. він став членом Донецького об'єднання самодіяльних композиторів [53]. Євген Стуканов писав музичні твори в інструментальному жанрі – для скрипки з оркестром. У цілому для аматорського композиторства цей жанр не був властивим – самодіяльні композитори головно працювали у пісенно-вокальному жанрі. Причинами цього було те, що, поперше, для більш складних творів не вистачало теоретичної підготовки; по-друге, саме пісенний жанр, а надто – з кон'юнктурними ідеологічними темами – відкривав можливості соціального функціонування бодай на рівні художньої самодіяльності.

Варто підкреслити, що, не маючи фахової музичної освіти, Є. М. Стуканов-композитор, однак, тяжів до зразків високої академічної музики. Якщо у фаховій діяльності історика-архівіста він йшов у мейнстрім і розробляв державно замовлені теми, то у сфері творчості зберігав незалежність і орієнтувався на індивідуальні музичні вподобання, виховані на класичних взірцях, відмежовувався від швидкоплинних віянь соціально затребуваних тем.

У пізньому зрілому і похилому віці відбувалося поступове зниження активності Є. М. Стуканова у сфері музичної творчості. Серед причин, вочевидь, слід назвати закономірний процес вікових змін (поступовий відхід від фізіологічних можливостей періоду розквіту здатностей і талан-

тів). Однак, якщо зовнішньо цей рід діяльності відходив на периферію, то у плані внутрішньої самоідентифікації його роль зберігалася. Зокрема, значимість музики у своєму житті Є. М. Стуканов відтворював шляхом особливого маркування: протягом десятиріч він носив на лацкані піджаку значок «Ліра», цей символ також був вигравований на замовленому ним особистому екслібрисі, та ін. [54].

Як згадує син Р. Є. Стуканов, Євген Миколайович у сімейному колі часто грав на фортепіано (ймовірно, оволодів грою сам), співав радянські та інші пісні. Окрім того, під час святкування різних офіційних і сімейних подій у колі родичів, друзів і колег, він також акомпанував на фортепіано виконавцям і співав сам. Низка джерел особистого походження визнають за Євгеном Миколайовичем такі особистісні якості і здатності, як комунікабельність і привабливість, а також природні вокальні здібності. Протягом зростання авторці неодноразово доводилось чути у родині, що Є. М. Стуканов «завжди був душею компанії». Це не суперечить її власним кількарічним спостереженням, як і той факт, що сам Євген Миколайович полюбляв виконувати подібну неформальну соціальну роль [55]. Ймовірно, доречним буде згадати про те, що Є. М. Стуканов мав фізичні обмеженості. Вочевидь, його позиціонування себе як цілком здорової у всіх сферах людини передавалося оточенню, водночас, викликало подив і захоплення [56].

Поетична творчість Є. М. Стуканова, вірогідно, найбільшою мірою лежала у площині суто особистісного життя і може бути визначена як інтимна лірика. Є. М.

Стуканов не докладав особистих зусиль, щоб зробити її публічною. Він писав російською мовою (хоча добре володів й українською). У жанровому аспекті поетичний доробок представлений віршами, поемою (1950–80-ті рр.), а також «Романом у віршах» (принаймні, за визначенням жанру самим автором) [57]. Поема «Голоси покоління» була присвячена батькові з нагоди його 60-річного ювілею (1969 р.). «Роман у віршах» являв собою тривалий у часі (кількарічний) діалог чоловіка і жінки, що відображає розвиток реальних стосунків Є. М. Стуканова з жінкою його оточення, особу якої наразі не встановлено [58]. По суті, цей твір був написаний у співавторстві.

Цілий відрізок особистого життя Є. М. Стуканова у період молодості і зрілості був означений досягненням мети – мрії створити терменвокс. З цією метою Євген Миколайович встановив листування із Львом Терменом і відвідав Москву, де познайомився з винахідником. Припускаємо, що зустріч відбулася між 1964 і 1967 роками, оскільки саме у цей період Л. Термен працював у лабораторії Московської консерваторії, розробляючи нові електромюзичні інструменти. Ці факти збігаються зі свідченням Євгена Стуканова, що Лев Термен запросив його до лабораторії консерваторії і демонстрував незвичне для сприйняття звучання інструментів, що нагадувало людський голос [59].

Слід думати, що були встановлені довірчі стосунки, оскільки у бесіді з Євгеном Миколайовичем Лев Термен розповідав про період роботи у так званому «туполівському конструкторському бюро» ЦБК-29, що об'єднував ув'язнених авіаконструк-

торів та інженерів у 1940-ві роки. Винахідник подарував аматору особисту схему терменвоксу, завдяки чому Євгену Миколайовичу вдалося відтворити у домашніх умовах власний екземпляр музичного інструменту [60].

Робота над його створенням розтягнулася на багато років (продовжувалася у 1970-ті рр.). Подібна розтягненість у часі процесу створення терменвоксу була обумовлена низкою факторів: зайнятістю на основному місці роботи; виконанням різного роду фахових обов'язків і справ громадського навантаження; виконанням родинних обов'язків; створенням особисто Є. М. Стукановим для побудови інструменту багатьох найдрібніших елементів. Р. Є. Стуканов вказує ще одну причину: суб'єктивний психологічний чинник – важливість не лише результату, а й самого творчого процесу [61]. Загалом Євген Миколайович на аматорському рівні займався радіоділом, майстрував своїми руками, вмів не тільки відремонтувати побутові прилади, але й модифікувати їх, застосовуючи елементи «побутового винахідництва».

У 1969 р. Є. М. Стуканов вступив до аспірантури історичного факультету ДонДУ. Тоді ж він був обраний асистентом кафедри історії СРСР [62]. Після створення того ж року кафедри історіографії, джерелознавства та методики викладання історії він перейшов працювати у її складі [63]. З 1971 р. Є. М. Стуканов обіймав посаду старшого викладача, після захисту кандидатської дисертації, протягом 1984–2003 рр. – доцента кафедри [64]. За тему дисертаційного дослідження (російською мовою) було обрано «Интернациональные свя-

зи рабочих Донбасса с трудящимися зарубежных стран в 1921–1932 гг.» [65].

Вибір теми дослідження був самостійним, визначення відбулося ще у роки роботи в обласному партархіві. Вже тоді він почав збирати і вивчати матеріал, перші публікації відносились до початку 1960-х років (що зазначено вище) [66]. На нашу думку, тяжіння до подібної теми обумовлювалося не лише її недостатнім висвітленням у тогочасній вітчизняній історіографії, а й своєрідним прагненням творчо підійти до списку ідеологічно рекомендованих у радянські часи наукових тем. Тема «Інтернаціональні зв'язки робітників Донбасу» дозволяла займатись вивченням одного з офіційно схвалених аспектів (через ідеологічну роль соціальної верстви «робітників») загалом небажаної, маргінальної, замовчуваної теми – міжнародних комунікацій СРСР. На нашу думку, варто провести паралель з науковими інтересами Є. М. Стуканова студентських років: за тему наукового дослідження він знов обрав не очевидно кон'юнктуру, обминув список рекомендованої «на держзамовлення» тематики. Ймовірно, можна відзначити певну незалежність Є. М. Стуканова як науковця.

Низка факторів обумовила те, що кандидатська дисертація була захищена через п'ятнадцять років після вступу до аспірантури, у 1984 р. [67]. Слід зауважити, що для науковця радянських часів загалом не було характерним здобуття ступеня кандидата наук одразу після закінчення навчання в аспірантурі. Разом з тим, можна виділити особистісні фактори, що уповільнили написання тексту роботи: виконання сімейних обов'язків;

приділення уваги іншим видам діяльності (журналістська, творча аматорська тощо); припускаємо, вплинули також особливості характеру Євгена Миколайовича, які обумовили прагнення охопити якомога ширше коло джерел, урахувати усі аспекти, чинники, факти і т. ін., тобто так званий «перфекціонізм».

Навряд чи буде помилковим твердження, що якби захист дисертації був відсунутий ще на один рік, її текст довелося б суттєво корегувати у зв'язку з демократизацією і відмовою від ідеологізації науки у період так званої «перебудови». Зокрема, наявні у розпорядженні авторки тези за 1970 р. свідчать, що текст був викладений із (принаймні, формальним) дотриманням обов'язкових радянських ідеологічних канонів у науці і використанням відповідної наукової термінології (зауважимо, що тези за 1990 і 2000 рр. демонструють динаміку очищення мови від ідеологічних канонів і понять поряд зі збереженням окремих термінів, що у сучасній науці мають модернізоване визначення, зокрема, «інтернаціоналізм»). З іншого боку, з'явилася б можливість розкрити аспекти, що «залишилися за кадром» дослідження з політико-ідеологічних причин [68].

Невдовзі після захисту дисертації в особистому житті Євгена Миколайовича відбулися значні зміни. У 1984 р. народилися онуки Сергій і Юлія, діти старшого сина Ростислава [69]. У 1985 р. він взяв другий шлюб – з викладачкою Донецької обласної консерваторії Нінель Іванівною Шатковською (? – 2012 р.) [70], перемінивши адресу мешкання, де і прожив останні роки життя (по вул. Пінтера). Н. І. Шатковська (Редько) за фахом була оперною співач-

кою, у 1980-ті рр. працювала викладачем консерваторії, у 1990–2000-і роки – викладачем музичного училища м. Донецька. Слід зауважити, що батьки Євгена Миколайовича і мати Нінель Іванівни були колегами і добрими знайомими (її мати була учителем української мови і літератури), самі Євген і Нінель були знайомі з дитинства [71].

В університетський період життя Є. М. Стуканов поряд із науково-викладацькою діяльністю займався партійною і громадською роботою. Так, він неодноразово обирався секретарем партбюро кафедри [72], членом партійного бюро факультету, головою ревізійної комісії профкому викладачів університету, протягом п'ятнадцяти років був редактором факультетської стінної газети «Історик» [73]. Окрім того, він возив студентів на музейну і архівну практику, екскурсії у Київ, Москву, Ленінград (незважаючи на обмежені фізичні можливості) [74].

Після здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, Євген Миколайович був обраний доцентом кафедри історіографії, джерелознавства та методики викладання історії і працював на цій посаді до виходу на пенсію у 2003 р. У різні роки Є. М. Стуканов викладав курси: «Археологія», «Архівознавство», «Історична бібліографія», «Спеціальні історичні дисципліни», спецкурси «Інтернаціональні зв'язки трудящих, історіографія і джерела», «Участь донбасівців у європейському русі Опору», «Російська геральдика» тощо [75]. Загалом упродовж професійної діяльності, Є. М. Стуканов був автором понад п'ятдесяти наукових, навчальних і навчально-методичних праць [76]. Зокрема, він розробив (у

тому числі у співавторстві) навчальні і методичні посібники з дисциплін, що викладав [77].

Спогади авторки (які базуються також на принагідних усних опитуваннях) складають враження про Є. М. Стуканова як такого викладача архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін, який підходив до викладання своїх дисциплін не тільки з навчальних, але й наукових позицій, і вимагав від студентів відповідного ставлення [78]. Це не завжди знаходило розуміння, оскільки на шкалі цінностей серед історичних дисциплін спеціальні традиційно сприймалися як другорядні. Витоки подібного ставлення Є. М. Стуканова, поза сумнівом, слід шукати у фаховій освіті і навчанні у студентські роки, а також у площині практичного досвіду роботи в архівних установах. Напередодні виходу на пенсію, у 2002 р., у Євгена Миколайовича народилася онука Анастасія, донька молодшого сина Олександра, який наприкінці 1990-х рр. емігрував з дружиною до Ізраїлю [79].

Характеризуючи особистість Є. М. Стуканова, важливо відзначити особливість його самосприйняття, самоінтерпретації як особистості і, водночас, категорію власного ідеального Я, до якого потрібно прагнути. Цю категорію можна визначити як універсальність в якості ідеалу розвиненої особистості (індивідуальності), на яку претендував Євген Миколайович. Є підстави стверджувати, що цитата зі згадуваної вище статті про В. І. Стрельського, присвячена Стрельському-художнику («В'ячеслав Ілліч, як людина широкого діапазону вподобань та багатогранних покликань...» [80]), належить дослівно Євгену Суканову [81]. Якщо припусти-

ти, що так воно і є, то, відштовхуючись від структуралістського аналізу ключових слів, які виявляють не заартикульовані виразно світоглядні позиції автора тексту [82]), можна сказати, що Євген Миколайович фактично постулював у цих рядках свій ідеал розвиненої особистості, який накидав на образ власного Я.

Що стосується суспільно-політичних поглядів Є. М. Стуканова у пострадянський період, то вони формувались на основі свідомого споживання і під впливом не тільки українського, а й російського інформаційного простору (передусім, телевізійні ЗМІ). Зокрема, події Помаранчевої революції 2004 р., які політизували і виразно поляризували українське суспільство, підштовхнули еволюцію політичних уподобань Євгена Миколайовича у бік проросійських політичних партій, які представляли місцеві політичні еліти. Причини полягали, вірогідно, у багаторічному впливі радянської пропаганди, що була засвоєна підсвідомо: гасла про українських політичних сил викликали у Є. М. Стуканова асоціації з українським націоналізмом у його негативному трактуванні у душі радянської ідеології. На нашу думку, ідентичність Є. М. Стуканова можна визначити як імперсько-малоросійську (ідентифікація з Україною як малою батьківщиною, з якою пов'язане козацьке коріння і локальне місце народження, і водночас – ідентифікація з Росією (як спадкоємицею СРСР – держави, у якій він юридично народився і прожив більшу частину життя) – як громадянина [83].

Важливою складовою самоідентифікації Є. М. Стуканова була його упевненість, що він походить від уславленого гетьманського роду. Зо-

крема, у названій вище (опублікованій) автобіографії серед життєвих принципів він поряд із кредо, девізом, зауважує також «улюблений вислів», а саме – «Пишаюсь своїми предками» [84]. Припускаємо, що ставлення до свого роду певною мірою наближало само- і світосприйняття Євгена Миколайовича до ментальності представників аристократичних сімей у тому сенсі, що він усвідомлював себе частиною значущої спрямованої у давнє минуле «уявної спільноти». Усвідомлення причетності до неї у поєднанні з історичною освітою й атеїстичними поглядами, через усвідомлення власної кінечності, перманентно актуалізувало прагнення залишити пам'ять про власну неповторну індивідуальність. Це особливо стало помітно після виходу Євгена Миколайовича на пенсію, наслідком чого стало законмірне звуження кола інтересів і комунікацій (дефіцит спілкування Євген Миколайович долав засобом віртуальних контактів у соціальних мережах Інтернету, опанувавши з цією метою основи роботи на комп'ютері [85]).

Ймовірно, це одна з причин того, що під час сімейних фотозйомок у 2000-ні роки авторкою неодноразово відзначались зміни у виразі обличчя, характері погляду Є. М. Стуканова (погляд ставав спрямований не назовні, а углиб себе, у ньому відчувалась, згідно суб'єктивного психологічного відчуття авторки, туга і спрямованість у майбутнє, німе питання до нащадків: «Згадаєте? Залишуся у пам'яті роду? Не зникну?»). Тобто фотознімок у похилому віці набув для Євгена Миколайовича символічного значення – увіковічення його пам'яті. Загалом, подібний мо-

тив був значущим для нього, що підтверджує ентузіазм, з яким він ставився до написання і публікації власної біографії у довідково-біографічному збірнику Київського університету [86]. Євген Миколайович Стуканов пішов з життя 27 червня 2012 р. Останні години його життя поряд із ним були дружина Н. І. Шатковська та онук С. Р. Стуканов [87].

Міркування про значиму для Є. М. Стуканова діяльність приводять до висновку, що можна виділити два її виміри: індивідуальний і соціальний. До індивідуального виміру, на наш погляд, слід віднести аматорську діяльність (творчість та електроніка), до соціального – фахову.

У якості історика-архівіста Є. М. Стуканов у певні роки очолював Державний архів Донецької області, був співробітником обласного партійного архіву, працював викладачем Донецького державного (з 2000 р. – національного) університету, був співвикладачем збірок документів, автором кандидатської дисертації і понад п'ятидесяти наукових робіт і навчальних посібників. Його професійна діяльність доповнювалась журналістською складовою. Творча діяльність аматорського характеру охоплювала сфери літератури (вірші, поема, роман у віршах), музики, композиторства, електронної інженерії (відтворення терменвоксу).

Поділ на два виміри діяльності є умовним, вони перетинались і взаємпереходили один в інший. Умовний поділ обумовлений не лише тим, що другий дозволяв діяти на офіційному рівні та більш широко охоплював соціальні мережі навколо Є. М. Стуканова, тоді як перший в окремі роки займав нішу самодіяльності, а загалом межував із приват-

ними повсякденними захопленнями. Цей поділ пояснюється і глибоко психологічним підґрунтям. Якщо взяти до уваги психологічні теорії особистості, згідно з якими у її структурі індивідуальність є найвищим проявом людської суті в людині (а особистість відповідає соціальному началу в ній), то, на наше переконання, саме творча діяльність Є. М. Стуканова відповідала його індивідуальній самості. Натомість фахова діяльність у значній мірі була пов'язана із соціалізацією особистості. У життєвому шляху Є. М. Стуканова однаково важливу роль відігравали обидва вектора його діяльності.

На основі вивчених і проаналізованих джерел, а також роздумів авторки, висловлюється думка про те, що у фактичній біографії Є. М. Стуканова у період юності переважав другий (творчий, аматорський) вектор діяльності, у період молодості і зрілості обидва вектори в цілому урівноважували один одного, тоді як у пізньому зрілому і похилому віці все більш переважав перший (професійний, науково-педагогічний) вектор. Висунуте припущення, що в аспекті психобіографії Є. М. Стуканова творчий вектор відповідав його індивідуальній, внутрішній (трансцендентальній, за Г. Тульчинським) самоідентифікації, тобто його найвищій самості, а професійний – його соціальної (соціально-професійної) самоідентифікації.

Щодо творчої діяльності як вираження індивідуальної самості Є. М. Стуканова, робимо припущення, що в її основі – така ментальна характеристика українців, як ліризм і сентименталізм. Досить виразними є інтимність і камерність поетичної і

музичної творчості Євгена Миколайовича. Якщо його (передусім, музична) творчість у роки юності і молодості й виходила часом на соціальний рівень художньої самодіяльності і мала певний (порівняно вузький) резонанс у соціумі, однак й у ці періоди зберігалась її досить виразна автономність від пануючих у соціумі світоглядних ідеологем, закликів часу тощо.

Озираючись на життєвий шлях Є. М. Стуканова, хотілося б відзначити таке: його біографія є прикладом (варіантом) життєвого сценарію, у якому особистість у соціальному житті працювала у гуманітарній сфері, просякнутій ідеологією, демонструючи лояльність до влади і пануючого режиму, у повсякденних фахових практиках відтворюючи ідеологічні вимоги (підготовка збірників документів, виступів на телебаченні на «котирувані» теми, робота на посаді цензора обласного управління зі збереження державних таємниць тощо), однак при цьому зберігаючи внутрішній (індивідуальний) вимір виразно автономним від швидкоплинних вигинів політизованого та ідеологізованого суспільства. При цьому, внутрішній вимір включав не лише сферу літературно-мистецьку, а й наукову в площині особистих наукових інтересів. А соціальна, професійна діяльність у рамках лояльного владі формату, на нашу думку, реалізовувалась у обсязі, що не виходив за межі норм гуманістичного світогляду. Тобто мова може йти про варіант соціальної поведінки, за якої насаджувана тоталітарною / авторитарною системою дійсність модифікується на локальному рівні під впливом особистості у бік демократизації (за змістом) тоталітарних / авторита-

рних за формою соціальних інституцій. У психологічному аспекті особистість Є. М. Стуканова була прикладом життєвого сценарію людини, яка завдяки вольовим і харизматичним якостям обмежила вплив біологічного детермінізму у власному житті і досягла певного успіху (у порівнянні з усередненим рівнем «пересічної» людини) у професійній і громадській сфері.

Розглянута життєва історія, поряд з дослідженнями інших біографій видатних і «пересічних» людей, може сприяти усвідомленню того, що людина може поводитись амбівалентно; відповідно, її приклад може вчити толерантності, прийняттю, розумінню, співчуттю, прощенью, а, отже, слугувати суспільному порозумінню. Це ті якості, які необхідно набути на рівні соціуму у стратегії політики стосовно непідконтрольних територій України після їхньої реінтеграції.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються у поглибленні окремих аспектів проблеми, а саме: вивчення діяльності Є. М. Стуканова як працівника архівів, викладача, журналіста, аналіз наукового доробку і поетичної спадщини Є. М. Стуканова, пошукова робота щодо його музичної спадщини. Великою мірою продовження розробки теми залежить від вирішення проблеми доступу до сімейного архіву, документів і матеріалів бібліотеки й архіву Донецької області, а також подальшого інтерв'ювання родичів, друзів, колег тощо.

SUMMARY. Carried out the research of the life path, professional – scientific and pedagogical – as well as the creative activity of the historian-archivist Yevhen Stukanov (1931–

2012). On the basis of the sources of both official and personal origin is shown that in the life of E. M. Stukanov an equally important role was played by these two vectors of his activities. In certain years E. M. Stukanov as a historian-archivist headed the State Archives of Donetsk Oblast, was a staff member of the Regional Party Archive. During 1969–2003 he worked as a lecturer of Special Historical Disciplines at Donetsk National University. As for his creative activity, which was an amateur one by its nature, E. M. Stukanov was a poet, musician, composer and an electronics engineer.

Key words: historian, archivist, lecturer DonNU (DonSU), amateur composer, poet, individual and social identity.

РЕЗЮМЕ. Осуществлено исследование жизненного пути, профессиональной – научно-педагогической – и творческой деятельности историка-архивиста Евгения Николаевича Стуканова (1931–2012 гг.). На основе источников официального и личного происхождения показано, что в жизненном пути Е. Н. Стуканова одинаково важную роль играли оба указанных вектора деятельности. Е. Н. Стуканов в определенные годы возглавлял Государственный архив Донецкой области, являлся сотрудником областного партийного архива, работал преподавателем специальных исторических дисциплин в Донецком университете (1969–2003 гг.). В области творческой (аматорской) деятельности, Е. Н. Стуканов выступил в роли поэта, музыканта, композитора, инженера-электронщика.

Ключевые слова: историк-архивист, преподаватель ДонНУ

(ДонГУ), самодеятельный композитор и поэт, индивидуальная и социа-

льная самоидентификация.

Примітки:

1. Евгений Николаевич Стуканов // Ливни в саду. Стихотворения, поэмы / Ю. Стуканова, С. Стуканов, В. Стуканов, Е. Стуканов; ред. А. Я. Гросов. – Донецк: Регина, 2001. – С. 190; 3'єднані спільною справою: 45 років кафедри історіографії, джерелознавства, археології та методики викладання історії / уклад. А. В. Гедьо, Н. Р. Темірова. – Донецьк: ДонНУ, 2014. – С. 22–23; Стуканов Євген Миколайович // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Шляхами успіху: довідково-біогр. вид.: у 4-х тт. Т. 4 / Авт.-упоряд. О. Матвійчук, Н. Струк; ред. В. Кульова, О. Матвійчук, І. Довгаль. – К.: ТОВ «Світ успіху», 2010. – С. 118.
2. Зокрема, приватні повідомлення Є. М. Стуканова на сторінці у соціальній мережі «Однокласники.гу» містять матеріали його листування з однією з редакторів київського видання, яка запросила його до співпраці.
3. Стуканова Ю. Р. Донецьке (Сталінське) об'єднання самодіяльних композиторів в 1950-ті – на початку 1960-х років / Ю. Р. Стуканова // Матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість», (Київ, 25–27 квітня 2006 р.); У 5-ти т. Т. 1 (ІІ) / [редкол.: відп. ред. І. І. Тимошенко та ін.]. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2006. – С. 132–135.
4. Розповідь Є. М. Стуканова, пенсіонера (Адреса: 83120, м. Донецьк, вул. Пінтера, 2/95). Запис автора. 09.04.2008 р.; Розповідь Р. Є. Стуканова, сина Є. М. Стуканова (Адреса: 83001, м. Донецьк, просп. Театральний, 11/21). Запис автора. 19.11.2016 р.; Розповідь Е. М. Марчевської, сестри Є. М. Стуканова (Адреса: м. Київ, вул. Пушиної, 2 / 93). Запис автора. 23.11.2016 р.; Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді про свою життєву історію.
5. Биографический метод. История, методология, практика / редкол.: Е. Ю. Мещерикина, В. В. Семенова; Ин-т социологии РАН. – М.: Печатно-множительная лаборатория Ин-та социологии РАН, 1994. – 147 с. – С. 5, 6, 22. Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/11/14/1214796518/Биографический%20метод.pdf>.
6. Колесник І. Ментальні мапи як інструментарій історика / І. Колесник // Ейдос. – 2013. – Вип 7. – С. 159–168.
7. Там само. – С. 160.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл / [пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйдмана]. – М.: Прогресс, 1990. – С. 173.
9. Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...
10. Розповідь Е. М. Марчевської...
11. Ливни в саду... – С. 138.
12. Пошуки у архівах здійснював В. В. Марчевський, син Елли Марчевської (уродженої Стуканової), сестри Є. М. Стуканова.

13. Архів родини Стуканових (Адреса: 83055, м. Донецьк, вул. Калініна, 65); Ливни в саду... – С. 138.
14. Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...
15. Так, брат Євгена Стуканова Віталій (народився 1936 р.) у подальшому викладав у школі російську мову і літературу, а також малювання, писав поетичні твори, грав на скрипці. Його сестра Елла 1941 р. народження (нині – Марчевська) за фахом була учителем російської мови і літератури // Ливни в саду... – С. 106; Розповідь Є. М. Стуканова...; Розповідь Е. М. Марчевської...
16. Розповідь Є. М. Стуканова...; Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...; Розповідь Е. М. Марчевської...; Розповідь Р. Є. Стуканова...
17. Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...
18. Стуканов В. Н. Предисловие к ненаписанной поэме / Виталий Николаевич Стуканов // Ливни в саду... – С. 129.
19. Є. М. Стуканов у підлітковому віці переніс поліомієліт, через що усе подальше життя пересувався за допомогою трості, одержав групу інвалідності // Розповідь Р. Є. Стуканова; Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова...
20. Розповідь Р. Є. Стуканова; Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова...
21. Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...
22. Р. Є. Стуканов ускладнився відповісти на питання, коли його батько опанував грою на фортепіано. З іншого боку, він засвідчив, що у будинку родини Миколи і Анни Стуканових (м. Донецьк, вул. Калініна, 65) було фортепіано // Розповідь Р. Є. Стуканова...; Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...
23. Розповідь Є. М. Стуканова ...
24. Там само; Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...
25. Розповідь Є. М. Стуканова ...; Стуканов Євген Миколайович // Київський національний університет...
26. Спогади Ю. Р. Стуканової про розповіді С. Л. Стуканової...
27. За свідченням Р. Є. Стуканова. Цимбали ж потім довго зберігались у квартирі, де мешкав Є. М. Стуканов з родиною // Розповідь Р. Є. Стуканова...; Розповідь Є. М. Стуканова ...
28. Стуканов Євген Миколайович // Київський національний університет...
29. Авторка наразі не має доступу до рукопису, однак спогади про перегляд рукопису у 2002 р. дозволяють зазначити, що у тексті роботи, згідно ідеологічних настанов часів пізнього сталінізму, зустрічаються окремі обов'язкові висловлювання про першість здобутків російської музичної культури відносно світової музичної спадщини // Дипломна робота Є. М. Стуканова. Рукопис. Особистий архів родини Стуканових (Донецьк-83086, вул. Калініна, 65); Розповідь Є. М. Стуканова...
30. Лист Стуканова В. М. до Стуканова Є. М. від 26 лютого 1956 р. Особистий архів родини Стуканових...
31. Стуканов Е. Н. «Прости мене, фортепіано...» / Евгений Николае-

вич Стуканов // Ливни в саду... – С. 198–199.

32.Зокрема, у «Предисловии к ненаписанной поэме» В. Стуканова є рядки: «Музыки / как животворна власть!.. / Лишь перед ней / на колени б / пасть...», «И думалось /.../ [у дитинстві – Ю. С.] Будь в мире, / кроме людей и деревьев, / Лишь хлеб / и музыка... / .../ То счастье, / которое ищут издревле, / Тесней бы / сошлось с людьми» // Стуканов В. Н. Предисловие к ненаписанной поэме... – С. 158–159.

33.Євген Стуканов сам визначав В'ячеслава Ілліча значимою людиною у своєму житті (у автобіографії, інтерв'ю авторці і принагідних бесідах з нею). На початку 2000-х років у зв'язку з підготовкою серійного біографічно-довідкового видання, присвяченого Київському університету, Є. М. Стуканов з ентузіазмом сприйняв прохання редакторки написати спогади про В. І. Стрельського. Його спогади стали складовою джерельної бази, на основі якої була написана стаття, присвячена В. І. Стрельському, зокрема, рядки, присвячені Стрельському-художнику (Стрельський В'ячеслав Ілліч (1910–1983) // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Незабутні постаті: довідково-біогр. вид.: / Авт.-упоряд. і кер. проекту О. Матвійчук, Н. Струк; ред. Л. Білик. – К.: ТОВ «Світ успіху», 2005. – С. 211–212) // Стуканов Євген Миколайович // Київський національний університет... ; Розповідь Є. М. Стуканова ...

34.Розповідь Є. М. Стуканова ...; Стуканов Євген Миколайович //

Київський національний університет...

35.Зошит із замітками і поетичними творами Є. М. Стуканова. Особистий архів родини Стуканових...

36.Указаний зошит є складовою сімейного архіву, який знаходиться на тимчасово окупованій території. Авторка ознайомилася з ним на межі 1990–2000-х рр., значний проміжок часу ускладнює датування.

37.Розповідь Є. М. Стуканова ...

38.Лист Стуканова В. М. до Стуканова Є. М. від 26 лютого 1956 р. ...

39.Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...; Стуканов Євген Миколайович // Київський національний університет...

40.Не коментуючи те, наскільки дане твердження відповідало дійсності, зауважимо, що Є. М. Стуканов неодноразово розповідав про ці факти, трактуючи свою роль як ініціатора і організатора контактів між двома обласними і двома партійними архівами Донецького регіону з метою підготовки збірників, присвячених революції 1905–1907 і 1917 рр. // Розповідь Є. М. Стуканова ...; Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...

41.Борьба за власть Советов в Донбассе: Сборник документов и материалов / Сост.: В. Е. Вилисова, А. А. Клиндухов, Н. И. Маценко, В. Н. Морозова, Е. С. Пискунова, В. Д. Полетаева, Е. Н. Стуканов; Парт. архив сталинского обкома КП Украины, Парт. архив Ворошиловгр. обкома КП Украины, Гос. архив Сталинской обл., Гос. архив Ворошиловгр. обл. – Сталино: Обл. изд-во, 1957. – 406 с.; Донбасс в революции 1905–1907 годов.

- Сборник документов и материалов / Сост. В. М. Евсеев, В. К. Ермаков, А. А. Клиндухов, Н. И. Маценко, А. Т. Сайко, Е. Н. Стуканов. – Сталино: Сталинское обл. изд-во, 1955. – 82 с.; Донбасс в революции 1905–1907 годов. Сборник документов и материалов / Сост. А. А. Клиндухов, Н. И. Маценко, В. Д. Полежаева, И. А. Пашенко, Е. Н. Стуканов, Е. Е. Корнеева. – Сталино: Сталинское обл. изд-во, 1957. – 220 с.
42. Розповідь Є. М. Стуканова ...; Спогади Ю. Р. Стуканової про розповіді Є. М. Стуканова, С. Л. Стуканової; особисті документи (паспорт) Р. Є. Стуканова. Особистий архів родини Стуканових (Адреса: Донецьк-83001, просп. Театральний, 11/21).
43. Стуканов Е. Н. Жене в канун нового года / Евгений Николаевич Стуканов // Ливни в саду... – С. 191.
44. Стуканов Євген Миколайович // Київський національний університет...
45. Див., напр.: Стуканов Е. М. Большая дружба (документы о связях женщин Донбасса с К. Цеткин и Н. К. Крупской / Е. Н. Стуканов // Блокнот агитатора. – 1962. – № 4. – С. 24–26; Стуканов Е. М. Дружба на веки (о дружбе и связях трудящихся Донбасса и Германии в 20-х годах) / Е. Н. Стуканов // Блокнот агитатора. – 1960. – № 23. – С. 23–27; Стуканов Е. М. Матеріали про радянсько-китайську пролетарську солідарність в 1924–1925 рр. / Є. М. Стуканов // Український історичний журнал. – 1960. – № 4. – С. 96–101; Стуканов Е. М. Предсмертное письмо партизана (о командире Славянского партизанского отряда М. П. Карнаухе) / Е. Н. Стуканов, А. А. Клиндухов // Исторический архив. – 1961. – № 6. – С. 220–222; Стуканов Е. М. Щоденник командира партизанського загону «К» (про Слов'янський партизанський загін у роки Великої Вітчизняної війни / Є. М. Стуканов, А. А. Клиндухов // Український історичний журнал. – 1961. – № 4. – С. 152–154 та ін.
46. Подлинные человеческие документы: (Сборник приветствий и писем В. И. Ленину от трудящихся Донбасса, их решения и клятвы выполнить заветы вождя) / сост.: Клиндухов А. А., Маценко Н. И., Стуканов Е. Н.; Парт. архив Сталинского обкома КП Украины. – Сталино: Кн. изд-во, 1960. – 146 с.; Донбас-Кузбасс. Сборник документов о творческих связях горняков Донецкого и Кузнецкого угольных бассейнов / Сост. А. В. Волченко, А. С. Мазюков, Т. В. Парфенова, Г. Я. Пономаренко, Е. С. Пискунова, Е. Н. Стуканов, А. И. Ярмаль. – Донецк: Обл. кн. изд., 1964. – 150 с.
47. Стуканов Євген Миколайович // Київський національний університет...
48. Розповідь Є. М. Стуканова....
49. Розповідь Р. Є. Стуканова...; Спогади Ю. Р. Стуканової про розповіді Є. М. Стуканова, С. Л. Стуканової...
50. Дід Є. М. Стуканова по батьківській лінії Никифор Степанович Стуканов, що мешкав у Бердянській області, у 1940-ві роки дійсно був засуджений на десять років заслання за критичне висловлювання про Й. Сталіна // Розповідь Е. М. Марчевської...; Стуканов Євген Миколайович // Київський національний університет...

- 51.Стуканов Євген Миколайович // Київський національний університет...; Розповідь Р. Є. Стуканова...
- 52.Розповідь Є. М. Стуканова...; Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...
- 53.Стуканова Ю. Р. Донецьке (Сталінське) об'єднання самодіяльних композиторів... – С. 133.
- 54.Розповідь Р. Є. Стуканова...
- 55.Розповідь Р. Є. Стуканова...; Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і розповіді про нього, про розповіді С. Л. Стуканової, Р. Є. Стуканова, Н. І. Шатковської...
- 56.Там само.
- 57.Ливни в саду... – С. 191–212; Роман в стихах. Машинопис. Архів родини Стуканових (Адреса: м. Донецьк-83086, вул. Калініна, 65).
- 58.Відомі лише деякі факти біографії співавторки «Роману у віршах» // Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і розповіді Є. М. Стуканова...
- 59.Зустріч відбулася взимку, столиця була засніженою, однак це не зупинило Є. М. Стуканова, незважаючи на обмежені фізичні можливості // Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і розповіді Є. М. Стуканова...
- 60.Стуканов Євген Миколайович // Київський національний університет...; Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...
- 61.Розповідь Р. Є. Стуканова...
- 62.Розповідь Є. М. Стуканова...; Стуканов Євген Миколайович // Київський національний університет...
- 63.Назва кафедри протягом років її існування зазнавала змін, у статті наводиться нинішнє формулювання.
- 64.З'єднані спільною справою: 45 років кафедри історіографії... – С. 4, 22.
- 65.Стуканов Е. Н. Интернациональные связи рабочих Донбасса с трудящимися зарубежных стран в 1921–1932 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02. / Е. Н. Стуканов. – Донецк, 1983. – 24 с.
- 66.Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...
- 67.У праці «З'єднані спільною справою: 45 років кафедри історіографії...» допущена неточність у формулюванні теми і датуванні захисту кандидатської дисертації 1983 роком // З'єднані спільною справою: 45 років кафедри історіографії... – С. 22; Розповідь Є. М. Стуканова...
- 68.Стуканов Е. Н. Интернациональные связи рабочих Донбасса в 1925–1932 гг. / Е. Н. Стуканов // Рабочий класс и индустриальное развитие СССР: тезисы докладов и сообщений на Всесоюзной научной конференции / Ин-т истории СССР АН СССР; Акад. обществ. наук при ЦК КПСС; Донецкий гос. ун-т. – М., 1972. – С. 119–120; Стуканов Е. М. Из истории сотрудничества Донецкого края с Германией / Е. Н. Стуканов // Объединение Германии в контексте мировой истории и культуры: материалы междунауч. конф., посвящ. 10-тию объединения Германии, 2000 г., Донецк / Ин-т им. Гете; Донец. обл. нац.-культ. об-во немцев «Видергербурт»; Донец. нац. ун-т. – Донецк, 2000. – С. 109–113; Стуканов Е. М. Робота серед національних меншостей у Донбасі 20-ті роки /

Є. М. Стуканов // Здійснення ленінської національної політики на Донбасі: тези доповідей і повідомлень Республіканської наукової конференції, 21–24 лютого 1990 р., Донецьк / Мін-во вищ. і сер. спец. освіти УРСР; Донец. держ. ун-т; АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Донецьк, 1990. – С. 28–29; Розповідь Є. М. Стуканова...

69. Свідчення про народження Ю. Р. Стуканової і С. Р. Стуканова. Особистий архів Ю. Р. Стуканової (Адреса: 84550, м. Часів Яр, вул. Борисоглібська, 5 / 58).

70. Юридично подібна форма шлюбу має назву «фактичних шлюбних стосунків». Є. М. Стуканов офіційно не розлучався із першою дружиною.

71. Спогади Ю. Р. Стуканової про розповіді Є. М. Стуканова, Н. І. Шатковської...

72. Ймовірно, мова йде про кафедру історіографії, джерелознавства, археології і методики викладання історії (нині – кафедра спеціальних галузей історичної науки).

73. Стуканов Євген Миколайович // Київський національний університет...

74. Розповідь Є. М. Стуканова ...

75. З'єднані спільною справою: 45 років кафедри історіографії... – С. 23.

76. Бібліографію праць див., напр.: З'єднані спільною справою: 45 років кафедри історіографії... – С. 76–79.

77. Див., напр.: Замлинский В. А. Специальные исторические дисциплины: Учеб. пособие [для студентов спец. «Историография и источниковедение»] / В. А. Замлинский, М. Ф. Дмитриенко, Е. Н. Стуканов и др. – К., 1992. – 324 с.; Пирко В. А. Вспомогательные исторические дисциплины. Методические указания к

изучению курса. Для студентов вечерней и заочной форм обучения специальности 2008 / В. А. Пирко, Е. Н. Стуканов. – Донецк: ДонГУ, 1984. – 65 с.; Стуканов Е. Н. Библиография в учебной и научной работе студентов. Методические указания к выполнению курсовых и дипломных работ / Е. Н. Стуканов, Н. М. Ломакина. – Донецк: ДонГУ, 1983. – 60 с. та ін.

78. Подібний висновок базується на спогадах і враженнях авторки, пов'язаних із прослуховуванням курсу «Спеціальні історичні дисципліни» на 2 курсі навчання на історичному факультеті ДонНУ протягом 2002–2003 навчального року; принагідним опитуванням окремих студентів істфаку у бесіді протягом років навчання (2001–2006), висловлюваннях у процесі бесіди з викладачами (Р. О. Литвиненко, С. А. Євсєенко); спогади про розповіді С. Л. Стуканової щодо її спілкування з університетськими колегами та ін.).

79. Спогади Ю. Р. Стуканової про О. Є. Суканова...

80. Зокрема, серед інших фактів, до статті про В. І. Стрельського були залучені ці факти з його біографії, взяті зі спогадів Є. М. Стуканова // Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...

81. По-перше, авторка пам'ятає, як Є. М. Стуканов показував їй статтю про В. І. Стрельського і зауважував, що упізнав уривок, написаний ним і присвячений таланту вченого до живопису. По-друге, вислови з цитати характерні для слововжитку Євгена Стуканова // Там само.

82. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2007. – С. 244.

83.Зокрема, Є. М. Стуканов у вірші, датованому 1969 р., звертаючись до жінки («Сейчас лишь ты – моя Россия»), підносить об'єкт кохання до рівня батьківщини, з якою ідентифікується саме Росія // Стуканов Е. Н. «Ко мне ты очень благосклонна...» / Евгений Николаевич Стуканов // Ливни в саду... – С. 194.

84.Стуканов Євген Миколайович // Київський національний університет...

85.Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова...

86.Спогади Ю. Р. Стуканової про Є. М. Стуканова і його розповіді...

87.Свідоцтво про смерть Є. М. Стуканова. Особистий архів Ю. Р. Стуканової...; Спогади Ю. Р. Стуканової про розповіді С. Р. Стуканова...